

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

Adres redactie: ds H. Amelink, Waal 5, Langerak (Z.-H.)

Druk: Drukkerij „Steenbergen”, Slotlaan 220, Zeist

G. VAN ATTEN — GORINCHEM

De lamp in Zacharia 4

De nachtgezichten van de profeet Zacharia bevatten elementen, die niet gemakkelijk te begrijpen zijn. Die moeilijkheid is er zowel voor degene, die bij zijn dagelijkse Schriftlezing zich voor dit bijbelgedeelte geplaatst ziet, als voor hem, die zich op wetenschappelijke manier met deze teksten bezighoudt. De commentaren laten dat duidelijk zien.

Een van de moeilijke onderdelen is de kandelaar uit het vijfde visioen van Zacharia, hoofdstuk 4. Als we de tekst lezen in de vertaling van het NBG is het niet gemakkelijk, een voorstelling van de lamp te maken. Als we een tekening zouden willen maken, komen er vragen. Waar moeten we het oliereservoir plaatsen? Hoe moeten we ons de 7 x 7 toevoerbuizen voorstellen? Hoe is de stand van de lampen t.o.v. het reservoir? Wat is de vorm van het geheel?

Het aantal lampen, zeven, heeft de gedachten vaak geleid in de richting van de kandelaar die een plaats had in de tabernakel, later in de tempel van Salomo. Die had de bekende vorm van een schacht met zes armen. De gedachte aan die tempelluchter wordt nog gevoed door het feit, dat in Zacharia 4 gesproken wordt over de herbouw van de tempel. We vinden haar dan ook bij exegeten van naam. Om een enkel voorbeeld te noemen: Keil schrijft in zijn commentaar: „De visionaire luchter is onmiskenbaar een beeld van de zevenarmige gouden kandelaar uit de tabernakel”; en J. Ridderbos, K.V.: „... een gouden luchter ... met zeven lampen (natuurlijk gedragen door zeven armen, wat echter als vanzelfsprekend niet vermeld wordt)”.

Gezien de nauwkeurigheid waarmee de kandelaar wordt beschreven, lijkt me het niet-vermelden van de armen niet zo vanzelfsprekend. Milos Bic (Die Nachtgesichte des Sacharja, Bibl. studien H. 42, pag. 43) schrijft: „De gedachte aan een zeven-armige luchter komt met het

oog op de beschrijving niet in aanmerking”. Hij volgt de reconstructie van de kandelaar, zoals die gegeven is door K. Galling (afgebeeld in Bo Reicke/Leonhard Rost, Bijbels historisch woordenboek II, Aula nr. 393, blz. 139; bronvermelding en verdere literatuurverwijzing in Kittel, ThWbNT IV p. 325, 326). Deze reconstructie gaat uit van een andere verklaring van het woord, dat in onze vertaling is weergegeven met „toevoerbuizen”. Het is ook op te vatten als „mondningen”, „tuiten”. Elk van de zeven lampjes op de kandelaar heeft dan niet zeven toevoerbuizen, maar zeven mondningen, d.w.z. ook zeven pitten, zeven lichtpunten. Dat zulke lampen bestonden, is bij opgravingen gebleken (zie bijb. hist. wbk t.a.p.).

De door Galling gegeven reconstructie is als volgt: de lamp bestaat uit een voetstuk, met daarop een halfronde schaal, het oliereservoir. Op de rand van die schaal zijn dan de zeven lampjes met elk zeven mondningen geplaatst.

Als deze reconstructie juist is, geeft de kandelaar het beeld van een volmaakt, heilig licht. Immers, ze is geheel van goud, en draagt zeven maal zeven lichtpunten. De volmaaktheid van de lamp krijgt nog een nader accent in de rechtstreekse voeding van het oliereservoir uit twee olijfbomen. Zonder tussenkomst van mensenhanden kan de lamp voortdurend blijven branden.

Ik meen, dat deze reconstructie ook een goede weg wijst tot de betekenis van Zacharia's vijfde nachtgezicht. De voorgestelde vorm heeft geen associatie meer met die van de tempelluchter; nu is de blik vrij om de betekenis van deze lamp in andere richting te zoeken.

Om die betekenis te vinden, beginnen we met het nuchtere feit, dat dit visioen een boodschap heeft voor Zerubbabel. Hij is nakomeling van David. En nu betekenen David en zijn nakomelingen een lamp voor Israël. In 2 Sam. 21 : 17 wordt David zo genoemd. Daarom vragen zijn vrienden hem, niet mee te gaan in de strijd. Zou hij sneuvelen, dan zou Israël daarmee in het duister komen. „Lamp is beeldsprakige benaming voor de koning zelf als drager van het licht, dat uitgaat van Jahwe en uitstraalt over zijn volk, zodat dit volk zich in vrede, voorspoed en heerlijkheid mag verblijden” (Dr C. J. Goslinga, comm. i.l.).

De HERE wil dat die lamp blijft branden. Daarom houdt Hij het koningshuis van David in stand, ook wanneer dat van Hem afvalt. De boeken der koningen geven daarvan een drietal voorbeelden.

Eerst 1 Kon. 11 : 36. Het grootste deel van het rijk wordt aan Jerobeam gegeven. Maar dan zegt de HERE: „Aan zijn (Salomo's) zoon zal Ik echter één stam geven, opdat mijn knecht David altijd een lamp voor mijn aangezicht hebbe in Jeruzalem, de stad die Ik Mij verkoren heb om Mijn Naam daar te vestigen.

Dan 1 Kon. 15 : 4. Abiam is koning. Zijn hart was de HERE, zijn God, niet volkomen toegewijd, zoals dat van zijn vader David. Doch terwille van David gaf de HERE, zijn God, een lamp in Jeruzalem door zijn zoon na hem te doen optreden, en door Jeruzalem staande te houden...

Precies zo tenslotte in 2 Kon. 8 : 19. Joram deed wat kwaad is in de ogen des HEREN. Maar de HERE wilde Juda niet verderven terwille van Zijn knecht David, dien Hij immers had toegezegd hem te allen tijde een lamp voor zijn zonen te zullen geven.

Ten tijde van Zacharia is Zerubbabel de zoon van David in Jeruzalem. Zijn betekenis is gering, alle omstandigheden zijn ongunstig. (Verg. voor een situatietekening b.v. B. Holwerda, Begonnen hebbende van Mozes... 1953, pag. 64). Hij is begonnen met de herbouw van de tempel, maar ziet nog weinig licht. Wat kan hij doen voor het volk? Kan hij wel een licht zijn? Kracht en geweld staan hem niet ter beschikking. Wat hij doen kan, is alleen maar klein.

Dan toont de HERE Zijn profeet de lamp — als een boodschap voor Zerubbabel. De lamp van David blijft branden. Ze verspreidt haar licht niet door kracht, en niet door geweld, maar door Gods Geest. Dan mag Zerubbabel kleine dingen doen — maar wie veracht de dag der kleine dingen? Dan mogen er bergen van problemen rijzen, voor Zerubbabel zullen ze tot een vlakte worden. Hij zal zijn werk mogen afmaken. Hij is begonnen met de tempelbouw, hij zal haar mogen voltooiën.

In dat kleine werk brandt Davids lamp. Aan dat kleine werk is de Geest van

God verbonden. Want de zeven lampen zijn de zeven Geesten Gods. De ogen des HEREN die de ganse aarde doorlopen. Nu is het vijfde nachtgezicht ten volle profetie van de komende Messias, Davids Zoon, die het licht der wereld is. Op Hem was de Geest des Heren HEREN. Daarmee sluit dit visioen rechtstreeks aan bij het vierde, waarin de Here zei: Zie, Ik zal mijn knecht, de Spruit, doen komen. Van Hem getuigde de priesterdienst van Jozua en zijn medepriesters.

Bij deze verklaring van Zach. 4 is er een treffende parallel met Ps. 132. In die psalm vinden we allereerst de herinnering aan Davids zorg voor het huis van God in Jeruzalem, de bouw van de eerste tempel. Vervolgens het gebed van de tempelgangers voor de priesters en voor de koning, en dan het antwoord van de HEERE: Hij zal de priesters bekleden met heil (verg. Zach. 3) en voor David een lamp bereiden (verg. Zach. 4). De beloften, geciteerd in Ps. 132, en daar verband houdend met de tempel en zijn bouw, worden herhaald, nu de tempel wordt herbouwd.

Nu is in Ps. 132 aan de belofte ook een voorwaarde verbonden, vs 12: Als Uw zonen mijn verbond houden en mijn getuigenis, die Ik hun leer... Deze voorwaarde komt in Zach. 4 terug in de voeding van de lamp door de twee olijfbomen. Letterlijk worden die genoemd: „olie-zonen”. De vertaling van het NBG geeft dat weer met: Gezalfden. Die vertaling is een uitleg. Veelal meent men dan, dat met de twee gezalfden zijn bedoeld Jozua en Zerubbabel. In de opvatting, dat met de kandelaar de lamp van David is bedoeld, is een dergelijke uitleg uiteraard onmogelijk. Ik wil me aansluiten bij Milos Bic (a.w.) die via Openb. 11 : 4 komt tot de verklaring: Mozes en Elia, wet en profeten. Zij spreken met goddelijke volmacht („die voor de Here der ganse aarde staan”). Zij — en dat zijn dan immers: de woorden Gods, vormen de bron waaruit David de voeding voor zijn lamp kan putten.

Dit geldt ook van Jezus Christus. Hij kwam om wet en profeten te vervullen. Hij heeft Zich gehouden aan het openbaarde woord van Zijn Vader, daaruit kon ieder Hem ook herkennen, daaraan wist Hij Zich ook gebonden.

Wanneer Christus nu tot ons zegt: Gij zijt het licht der wereld — en ons daartoe ook begiftigt met de Heilige Geest, blijft Hij ook ons binden aan de woorden Gods in de Schriften, die onze voeding zijn.

Ik meen, dat de opvatting van de kandelaar als de lamp van David leidt tot een natuurlijke verklaring van het visioen, meer dan wanneer de gelijkenis met de zevenarmige kandelaar uit tabernakel en tempel als uitgangspunt wordt genomen. Ook de volgorde van de tekst, waarmee exegeten het zich nog wel eens moeilijk maken bij de verklaring van dit vijfde nachtgezicht, lijkt me geheel logisch bij deze verklaring.

KERKELIJK Leven

Christelijke politiek der „Kleine Luyden”

(3)

Ik zal nu aan mijn verhaal over de politieke activiteit van de eenvoudige christenen van voor een halve eeuw een eind maken.

☆☆☆

Hoe vreemd dat velen in onze dagen ook in de oren moge klinken: de gereformeerde kring waarin ik in mijn jeugd heb geleefd was in meer dan één opzicht uitgesproken „progressief”.

Ik heb daarin b.v. meermalen met vuur horen verdedigen dat „Nederlands Oost-Indië” — zo noemde men destijds het tegenwoordige Indonesië — op de duur langs lijnen van geleidelijkheid geheel zelfstandig moest worden — ook in politiek opzicht! Ik heb daar zelf in een vergadering van een jongelingsvereniging ook wel eens een vurig pleidooi voor gehouden.

Idenburg, die met grote toewijding en wijsheid de zogenoemde „ethische politiek” in de koloniën realiseerde stond in hoge achting. Met de fijne intuïtie die deze mensen vaak kenmerkte herkenden ze in die staatsman de oprechte christen. Vaak vertelde mijn vader ook over Keuchenius, de man die eerst op een hoge post in Indië en later als kamerlid en minister van Koloniën zich de belijdenis van Christus nooit schaamde en daarom soms op een gemene manier werd bespot. Stel je voor: deze christen-staatsman was het niet te min de kerk als ouderling te dienen en in dat ambt met een groenteboer of arbeider op huisbezoek te gaan! Zo'n politicus was een man naar hun hart.

☆☆☆

Ook ten opzichte van wat men tegenwoordig „sociale zorg” noemt was men zéér vooruitstrevend.

Vooreerst leefde onder deze mensen een diep besef van de verantwoordelijkheid die men voor elkaar en iedere „naaste” droeg. Minister Klompé moet eens gezegd hebben dat er misschien nooit zoveel over gemeenschap is gesproken als in onze dagen, maar dat er tegelijk ook nooit zo weinig gemeenschap in praktijk wordt gebracht als nu! In de kring waarover ik nu schrijf was het precies omgekeerd! Er werd daarin nl. heel weinig over „gemeenschap” gepraat, maar ze werd wel, en soms op ontroerende wijze, beleefd. Er bestond in deze kring geen nood waarin men niet met alle beschikbare middelen poogde te voorzien. En dat geschiedde vooral met de inzet van zichzelf.

Mijn moeder b.v. ging tijden lang 's morgens om vijf uur naar een van mijn grootmoeders toen deze begon te „sukkelen”. Zij deed dan alles wat nodig was om mijn grootvader goed verzorgd, met boterhammenzak en koffieketeltje, naar „zijn karwei” te doen gaan, hielp daarna mijn grootmoeder en kwam om een uur of zeven weer thuis om voor haar eigen huishouden te zorgen. En toen mijn vaders moeder stierf kwam mijn grootvader bij ons in huis. Daar werd niet over gepraat! Dat sprak van zelf. Negen jaar is hij bij ons geweest. Van enige friktie, laat staan conflict, is nooit sprake geweest. En zo iets deed men waarlijk niet alleen ten opzichte van familieleden.

Het christen-zijn verbrak voorts ook alle standsveschil. Ik weet natuurlijk heel goed dat dat lang niet overal in de gereformeerde wereld het geval was. Overbekend is hoe het in dit opzicht b.v. in het groningse „hogeland” gesteld was! Maar bij ons was dat anders. Tegen een arbeider die als een voorbeeldig christen bekend stond werd opge-

zien en hij kon bij een kerkeradsverkiezing op een overgrote meerderheid rekenen.

Ik heb voorts in allerlei gesprekken vaak de stelling horen verdedigen dat er een afdoende verzekering moest komen tegen de financiële gevolgen van ziekte, invaliditeit en andere nood. Men was er ook diep van overtuigd dat ouden van dagen een goed pensioen toekwam. Het stond voor hen vast dat iemand die heel zijn leven hard gewerkt had „recht” bezat op een onbekommerde oude dag.

Maar ze moesten niets hebben van „staatspensioen”! Een pensioen was in de eerste plaats een zaak van werkgevers en werknemers — van „bazen” en „arbeiders”, zoals ze toen zeiden. De overheid diende wel wettelijk vast te stellen dat er zo'n pensioen en andere sociale zorg komen moest en ze kon daar ook bepalingen voor opstellen. Maar de zaak zelf moest zoveel mogelijk door hen die daarbij direct betrokken waren worden geregeld en gerealiseerd.

☆☆☆

Met bijzondere belangstelling en warme sympathie volgde men de taaië strijd van minister Talma om de eerste stappen te zetten op de weg die naar de zelfstandigheid, de — niet alleen juridische maar ook de sociaal-economische! — vrijheid en de geestelijke verheffing van de arbeidende — de „vierde” — stand zou kunnen leiden.

Deze kampioen voor de sociaal-zwakken genoot hun volle vertrouwen! In zijn eerste indrukwekkende verkiezingsrede had Talma gezegd: „De democratie zal alleen veilig zijn als zij zich laat beheersen door de Christus. Aan ons de roeping haar te tonen dat haar idealen bij Hem veilig en verzekerd zijn.” Zo iets klonk deze mensen als muziek in de oren. Van ganser harte beaamden ze de door Talma in een debat met Troelstra geuite exclamatie: „Iemand voor wie het woord geldt: Zoekt eerst het Koninkrijk Gods, weet het, dat ook de economische belangen alleen veilig zijn onder bescherming van het recht Gods, en een beschouwing, waardoor de eeuwige dingen, de ganse geestelijke wereld produkt worden van de maatschappelijke strijd om het bestaan, is voor hem de eenvoudige loochening van de hoogheid Gods. Voor Marx is God de creatuur van de wereld, voor ons is de wereld schepping Gods.”

Met open mond luisterden zij naar Talma als deze sprak over de uitkomst van de geweldige sociaal-economische — in wezen religieuze — crisis van zijn dagen. De sociaal-conservatieven, zo betogde hij, zoeken die in de handhaving van het bestaande, met wegneming van enkele schaduwen. De socialisten verwachtten hun socialistische toekomststaat. Maar de enig goede uitkomst is deze dat de volken gaan inzien dat zij tot nog toe hebben geleefd „in de noodlottige dwaling, dat buiten God om vrijheid, recht, welvaart te vinden is.” Daarom is voor alles nodig: „de bekering tot God, de terugkeer tot Zijn Woord”. Als het daartoe niet komt zal de ontwikkeling der geschiedenis uitlopen op „de verwoesting onzer tegenwoordige wereld, zoals ook eens de Romeinse onderging.”

Op zulke woorden zeiden deze mensen van ganser harte „amen”.

De „antithese” was voorts voor de mensen uit deze kring een fundamenteel gegeven in de politiek. Die vonden ze niet uit, die construeerden ze niet. Neen, die drong zich eenvoudig als een onontwikkeld realiteit aan hen op. Ze woonden midden tussen de „liberalen” — Ons dorp was „liberaal” — De persoonlijke verhouding tot deze dorpsgenoten was best. Maar ze merkten in alles dat de leden van „het denkend deel der natie” in de politiek „met God noch zijn gebod” wilden rekenen. Ze lazen bovendien in „Kort Verslag” en krant aandachtig hoe de liberale leidslieden dat ook onomwonden verzekerden. Uitspraken van dit soort onthielden ze goed.

Ik heb meermalen horen vertellen en verklaren wat liberale coryphéeën als v. Houten en Cort van der Linden over de verhouding van Gods Openbaring en de politiek verkondigden.¹⁾

En de S.D.A.P.-ers, de socialisten, maakten het in hun ogen nog bonter dan de liberalen.

De idee van de door hen gepropageerde en gerealiseerde klassenstrijd vloekte naar de overtuiging van deze mensen zonder meer met het Evangelie. Van de komst van een heilstaat geloofde ze geen zier. Daarvoor waren ze te diep overtuigd van de radicale verdorvenheid van de mensen. Het stond voor hen onwrikbaar vast dat het hoogste wat op deze wereld verwacht mocht worden bestond in een leven waarin, mee door het optreden van een goede overheid, de ergste uitbarstingen van de zonde werden ingetoomd. Speciaal de vinnige haat tegen de christelijke godsdienst zoals die vooral bij de door multatuliaanse ideeën geïnfecteerde „openbare onderwijzers” aan het licht trad schokte en verontrustte hen.²⁾

Maar ook afgezien van dit alles: het was een geloofsovertuiging van hen dat politieke activiteit nooit echt ten zegen kon zijn voor een volk als ze niet werd doorgloeid, gedragen, geleid door de „vreze des HEREN”, als ze niet was opgenomen in „het wandelen met God.”

★ ★ ★

Een merkwaardigheid die ik me pas later goed realiseerde was dit dat bij deze mensen „de partij” duidelijk een ondergeschikte rol speelde. Je hoorde van hen b.v. nooit iets dat op een verheerlijking van de „eigen partij” leek. De triumfantelijke vreugde over een „overwinning” van de partij en de teleurstelling of wrevel over een nederlaag daarvan kan ik in hun levenspatroon niet impassen. De partij was voor hen nooit doel maar uitsluitend een middel dat volledig dienstbaar moest zijn aan de goede zaak. In partijverband moest gezocht worden wat met het oog op de actuele situatie politiek moest worden nagestreefd en voorts moest ze dienstbaar zijn aan het bekend en duidelijk maken wat men in de politieke worsteling beoogde. Maar daarmee was ook alles gezegd.

Waar het hun om ging was dat er in de gemeenteraden, de provinciale staten, en vooral de Staten-Generaal bekwame mannen zouden komen die de HERE vreesden. Ja dat was een combinatie die ik vaak hoorde: bekwame Godvrezende mensen. Een christen-bakker was een oprecht christen en dus een die niet knoeide, maar tegelijk ook een bakker die het beste brood in het dorp bakte! En mutatis mutandis gold precies hetzelfde van een christen-politicus.

De verkiezingen waren daarom voor hen een zeer belangrijke zaak. Ze trokken er op uit om met broeders van wie men niet zeker wist of ze het belang van een goede keuze inzagen duidelijk te maken waar het om ging. En, dat heb ik wel heel duidelijk ge-

¹⁾ Van Houten zei eens: „Het verschil tussen ons en de gelovigen ligt slechts daarin, dat zij menen een bijzondere kenbron van Gods (!) wil en leiding te bezitten in een geopenbaarde waarheid, terneder geschreven in een zogenaamd heilig boek, geïnterpreteerd door priesters volgens een kerkelijke leer, die door een onfeilbare paus of een concilie is vastgelegd. Wij erkennen noch een openbaring als kenbron van waarheid en recht, noch het gezag van enig kerkelijk orgaan; ons staat slechts de rede ten dienste, bij wier licht wij uitgingen van de volkswil in het heden en die we in het verleden waarnemen, haar vermoedelijke gevolgen overzien, geluk en welvaart te bevorderen en leed af te wenden.

Cort van der Linden schreef: „Naar liberale beginselen heerst de rede oppermachtig. De clericalen daarentegen handhaven voorrechten welke elders hun bron hebben dan in de uitspraken van het verstand, kennen gezag toe aan bevelen, welke vreemd zijn aan de rede. De liberalen kunnen voorrechten en gezag slechts aannemen omdat het nut begrepen wordt. De liberale partij op het vaste land van Europa is voortgekomen uit de Franse revolutie.”

²⁾ In het orgaan van de Bond van (openbare) Onderwijzers vond men in die tijd uitspraken als deze: „De Christelijke school randt aan op de meest brutale wijze de kinderlijke onbevengheid, sticht onder de jeugd duizendmaal (!) meer kwaad dan alle oneerbare uitstallingen van boeken en plaatwerk en Nieuw-Malthusiaanse middelen, waartegen onze brave Christelijke Regering zo fel te keer gaat.” Zie voor deze uitspraken: H. Algra, Dispereert niet, derde deel³, blz. 322 en 339.

merkt, verkiezingen waren voor hen heel in 't bijzonder een zaak van het gebed. Ze waren er diep van overtuigd dat als de HERE met ons volk naar de zonde ervan deed Hij daarmee - en dat waren hun eigen woorden - „een afgesneden zaak” moest maken. Maar ze smeekten of God nog in gunst op ons volk wilde neerzien en het een regering geven die naar Hem zou horen en zijn geboden doen.

★ ★ ★

Dit is een summier weergave van wat ik van de christelijke politieke actie voor ruim een halve eeuw heb beleefd.

Ik denk er niet aan de mensen die ik daarbij ten tonele voerde te idealiseren. Zij hadden ook hun, soms heel nare, gebreken. Maar wat ik noemde was er ook! En het was echt.

Ik denk in de huidige politieke en sociaal-economische situatie van ons volk dikwijls met ontroering aan deze mensen. Ik zie ze vanaf de galerij nog in de kerk zitten. Mannen en vrouwen die de hele week hard moesten werken. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Ook op zaterdag. Ik zie ze in hun veelal zwarte kleren, dikwijls reeds tien of twintig jaar gedragen. Ik zie hun verweerde gezichten, hun handen, krom van het werken. Van welvaart, laat staan luxe, was bij hen geen sprake. En deze mannen zijn voor het trommelvuur van de toenmalige socialistische propaganda die hun hogere lonen, korter werktijd, staatspensioen en een heilstaat voorspiegelde niet geweest. Ze hebben daartegen volhardend „neen” gezegd. Want ze zochten éerst Gods Koninkrijk en Gods gerechtigheid. En ze geloofden dat wanneer dat niet werd gedaan alle menselijk streven, strijden, hopen uiteindelijk ijdelheid zou blijken.

Ik denk met name aan de pioniers van de christelijk sociale beweging. Ik heb Klaas Kruithof, destijds voorzitter van het C.N.V., horen debatteren met een socialist. Het was een indrukwekkend debat. Kruidhof was een machtig debater. Wat mij daarbij het meest greep was dat het zich ten slotte toespitste niet op lonen en werktijden en vakantie, maar op de allesbeheersende vraag of een sociale actie gevoerd moest worden in het geloof aan Jezus Christus of alleen door en naar en voor de mens.

Ik heb Amelink nog gekend, lange tijd de zeer bekwame secretaris van het C.N.V. Hij was textielarbeider ergens in Twente. Toen Hij ging trouwen nam hij daarvoor een halve dag vrij! Want voor zulke akkevietjes als trouwen werd geen dag vrij gegeven met behoud van loon! Deze man zette zich in voor de christelijke sociale actie. En toen het niet anders kon of hij moest voor dat werk worden „vrijgesteld” — je kon niet altijd door overdag in de fabriek en 's nachts voor de organisatie werken — zeiden zijn medebestuurders dat hij als „vrijgestelde” toch iets minder moest verdienen dan hij als arbeider deed. Anders zou „men” zeggen dat hij er met zijn nieuwe baan „beter” van werd. Later werd Amelink successief lid van de Tweede en Eerste Kamer!

Ik denk ook aan de christelijke onderwijzers van toen. Vaak toegewijde werkers in de chr. politiek. Ze leden dikwijls zonder meer armoe. Wel konden ze makkelijk van de éne op de andere dag veel en veel meer verdienen als ze overgingen naar de openbare school. Maar dat deden ze niet. Ze wilden alleen onderwijzer zijn aan de — wat een mooie naam! — „school met de bijbel”. Ze konden niet werken op scholen waar over God en de dienst van Hem moest gezwegen worden.

★ ★ ★

Ik weet uiteraard heel goed dat de politieke, sociaal-economische situatie van nu totaal en totaal anders is dan die van voor een halve eeuw!

Maar — van een waarlijk christelijke politieke partij kan er evenmin als toen sprake zijn als er niet een volk is waarvoor het Koninkrijk Gods en Gods gerechtigheid metterdaad het albeheersende in hun leven is.

Evangelisch Kerkverband

Ik weet het: deze term is een wat ongewone.

Hij is in de geref. wereld niet gangbaar.

Maar ik meen dat hij precies zegt wat het karakter van het Schriftuurlijke kerkverband is.

Dat wordt van zelf duidelijk als men let op de tegenstelling ervan, nl. het **wettische** kerkverband.

Daar hebben we op pijnlijke manier mee kennis gemaakt in 1944. En daarna, op nog weerzinwekkender manier, in „Hoogeveen”.

In een wettisch kerkverband staat het zo: de kerken moeten een verband aangaan. Door en voor dat „verband” wordt een kerkorde gemaakt. Die kerkorde is in feite een wet, waarin het op ieder regeltje, woordje, lettertje aankomt. Kort gezegd: het kerkverband draagt een **juridisch** karakter, het is een **rechtsgemeenschap**.

Daaruit vloeit als vanzelf voort dat de besluiten van de bestuursinstanties van zo'n kerkverband ook een wettisch karakter dragen.

Je kunt dat direct zien aan de — voor een „leek” onverstanebare — taal die men daarbij hanteert. Dat is een voluit juridische taal. Men „constateert”, „overweegt”, „oordeelt”, „besluit” enz., enz.

En als men zo'n besluit, of een door zo'n rechtsinstantie geveld vonnis niet zonder meer accepteert wordt men zoals vanzelf spreekt gediskwalificeerd, soms zelfs, en dat al heel gauw, met uitstoting uit het ambt of zelfs uit de kerkelijke gemeenschap gestraft.

Een evangelisch kerkverband is totaal anders en functioneert totaal anders.

Ik zal proberen dat zo duidelijk mogelijk te maken.

Er bestaat in de wereld geen enkele kerk zonder kerkorde. Iedere kerk maakt immers een aantal bepalingen over de preekdienst, de catechisatie, het huisbezoek, de vorm van de eredienst, de bediening van de sacramenten, de verkiezing van de ambtsdragers, de oefening van de tucht enz. Een kerk die echt kerk is „rommelt” met deze dingen niet. En ze laat dat alles ook niet aan de willekeur van de prediktheer over. Dat zou je reinste dominocratie zijn.

Een echte kerk heeft zo'n kerkorde omdat ze weet dat God een God van orde is en dat in zijn kerk alles „betamelijk” en „in goede orde” moet geschieden (1 Kor. 14:40). Luisterend naar Gods Woord zoekt ze naar de beste orde. Een orde die gekenmerkt wordt door eenvoud, bescheidenheid en soberheid. Wijlen dr Koopmans zei eens terecht dat men in een goede kerkorde met enige weinige regels voor het kerkelijke leven kan en moet volstaan. En dat die nooit tot een reglement mogen uitgroeien.

Wanneer nu in zo'n kerk echt kerkelijk besef leeft — ik zeg dat met alle nadruk! — dan zegt ze: „Laten we dat opstellen van zo'n kerkorde niet alléén doen! Laten we met het oog daarop niet doen alsof we de enige kerk in de wereld zijn. Laten we niet doen alsof het Woord Gods bij ons is begonnen en het ons alleen heeft bereikt (1 Kor. 14:36).

Neen, zo'n kerk zegt tegen zusterkerken: laten we er **samen** over praten, welke kerkelijke orde in onze tijd het meest Schriftuurlijke en dus het meest profijtelijk voor de kerk is. En dan bidden we en onderzoeken we de Schrift en overleggen we in broederlijke eensgezindheid zo lang tot we samen het beste gevonden hebben wat er momenteel gevonden kan worden.

Zo zijn de eerste kerkverbanden van de naar Gods Woord ge-re-formeerde in de tijd der grote reformatie geboren.

Dit was de openbaring van een diep besef wat het is een kerk van Christus te zijn. In de grote nood van de kerken, terwijl ze ten bloede toe werden vervolgd, hebben eerst de franse en daarna de nederlandse gereformeerde kerken elkaar gezocht. En zo hebben ze een „kerkverband” gevormd, of, zoals men dat ook wel zei, zijn ze in correspondentie met elkaar getreden. Ze beseften dat ze niet alleen elk voor zich, maar ook gezamenlijk kerk van Christus waren.

Zo hebben de kerken het prachtige en diepe woord uit 1 Kor. 14 ook ten opzichte van haar onderlinge samenleven in praktijk gebracht.

Ze hebben niet over elkaar geheerst.

Ze hebben geen wet voor hun samenleven vastgesteld.

Ze hebben geleid door de Heilige Geest en het Woord beseft dat zij in Christus een kerkverband vormden en ze hebben getoond dat ze dat écht geloofden door samen een „Evangelisch kerkverband” te formeren. C.V.

VIERHOUTEN — D. W. L. MILO

HOE GROOT WORDT UW GEZIN ?

Vrage excuus — indien nodig — voor deze impertinente vraag. Vandaag moet dat kunnen, zegt men. Vandaag zijn de taboes opgeruimd, zegt men. Vandaag leven we in openheid, zegt men. Vandaar die brutale vraag: hoe groot wordt uw gezin?

Zeg nu niet dat dit niemand iets aangaat. Of dat het alleen u beiden aangaat. Want iedereen gaat ieder aan: de ziekenfondspremie en de kinderbijslag bijvoorbeeld, gaan ieder aan; de belastingaanslagen, voortvloeiend uit het overheidsbeleid, voortvloeiend uit de geraamde bevolkingsgroei, voortvloeiend uit uw gezinsplanning, gaan ons allemaal aan. En gaat u maar door. Mogen we allemaal alstublieft meebetalen aan de opleiding van uw kinderen? Mogen we de openbare weg delen met uw kroost, de frisse lucht, het drinkwater, de levensruimte, het stadslawaai delen met uw nakomelingen? En mogen onze risicopremies mede afgestemd zijn op de risico's die uw kinderen straks opleveren? Nee, zeg nu nooit weer dat uw gezinsgrootte niemand iets aangaat.

Er is aanleiding tot deze vraag. Het vorig jaar leverde een laagterecord van het geboortecijfer: slechts 18,2 kinderen per duizend inwoners van Nederland kwamen ter wereld. Dit jaar krijgen we opnieuw een laagterecord: het cijfer staat voor de eerste vijf maanden van 1972 al op 17,1 en overmits de tweede helft van het jaar aanzienlijk lager pleegt te zijn is de prognose voor 1972 gesteld op rond 16 kinderen per duizend inwoners. Hierin is verdisconteerd, dat een op tien huwelijken kinderloos blijft.

Dat cijfer is absoluut laag, gezien tegen het hoogterecord van 1964. Toen werden (vlak voor de intree van de pil als ik me niet vergis) nog 30,2 kinderen per duizend inwoners geboren. Dat is nog geen acht jaar geleden en Bredero zei al: 't kan verkeren. De stormachtige ontwikkeling van de anticonceptieven heeft een volledige verandering ingeluid van het beeld, dat op het vooroorlogse Frankrijk gaat gelijken: dat van een verouderend volk.

—o—

Vandaag spreken we algemeen van gezinsplanning of althans van verstandig ouderschap. De termen zijn vrij nieuw — de zaak zelf zo oud als de weg naar Rome. Als je voor de oorlog in het huwelijk stapte, wist

een meelevende oudere broeder je wel te vertellen, dat hij op tenminste een half dozijn kinderen had gemikt; en dat het trouwboekje voorlopig ruimte voor een dozijn bood. Een ouderling zei het me en niet per ongeluk. Het stond in de dagen der mannenbroeders stoer, om op dit punt hoge ogen te gooien. Vandaar dat gezinsplanning geen nieuw verschijnsel is. Alleen dit verschil moet u toegeven: toen ging de planning naar het maximale — vandaag naar het minimale.

En ook het verstandig ouderschap is geen uitvinding van de NVSH. Reeds lang hebben verstandige vaders en liefvallige moeders tijdig de hoofden bij elkaar gestoken om te overleggen, of een groeiend kindertal groeiende zegen des Heeren garandeert — dan wel verminderende levens- en gelukskansen voor elk betrokken gezinslid inhoudt.

Alleen: toen waren deze dingen niet zo open als nu. Er was wat meer kiesheid, wat meer kuisheid misschien, wat meer taboe misschien, wat meer gêne misschien en wat meer vreze misschien.

Ja — vreze ook. Vrees om verkeerd te doen. Er was veel respect voor het leven. Omdat er veel respect was voor de God des levens. Wanneer iemand eigenmachtig ingrijpt om een leven te beëindigen, dan is het land te klein; en terecht. Maar wanneer door menselijke handelingen een mensenleven een aanvang neemt — ook dan is de Heer van leven en dood in het spel. En dat wordt misschien nog wel eens vergeten; ten onrechte.

Materiële zaken gaan bij gezinsplanning vaak zwaarder wegen dan geestelijke overwegingen. De invoering van de kinderbijslag bijvoorbeeld werd aanleiding tot een geboorten-explosie. Het uitvallen gedurende een etmaal van het elektrisch licht in New York, enkele jaren geleden, had een piek van geboorten tot gevolg; de hele westerse wereld giechelde. De invoering van de pil gaf een verlaging van de geboorten te zien, die in bijna acht jaren met bijna de helft terugliepen. Afgedacht van een revolutionaire aanval op de bestaande ethische normen.

Toen in de dertiger jaren een echtpaar een boek schreef over gezinsplanning werd dat in christelijke kringen volmaakt goddeloos geacht. Een christelijk echtpaar trok ten strijde en schreef een tegenboek. Hoofdtijde van dit laatste was: kinderen zijn een zegen des Heeren. En dat zegt psalm 126 inderdaad. Maar onze vaders maakten deze term af met het rijm:

kinderen zijn een zegen des Heeren,
maar ze houden je de noppen van
de kleren.

En ook daar zit het nodige in. Want eten en drinken zijn zegeningen van de Heere; maar nergens is ons opgedragen, onbepert te eten en te drinken. Integendeel: soberheid wordt ons aangeprezen en op onmatigheid stelt de natuur zelf strenge straffen. Zo kan ook een maximaal gezin een straf van boven meebrengen, voor alle deelhebbers. De vrome smoes van „Gods water over Gods akker laten lopen” is intussen een goddeloze smoes gebleken. Het standpunt van ouderen, die meenden hun gezinsgrootte geheel aan God te moeten overlaten, is een voos standpunt gebleken: ze lieten het juist niet aan God over!

—o—

Het is al jaren geleden dat een goede vriend mij vroeg: moeten we in zaken als gezinsplanning niet terdege rekening houden met wat onze vrouwen aankunnen? Voor de ene vrouw is het verwachten en ter wereld brengen van kinderen oorzaak van bloei; maar voor de ander is het een psychische, een geestelijke en een lichamelijke belasting, die boven haar vermogen kan gaan. Denk maar eens aan onze vaders uit de 17e en 18e eeuw: wier kindertal boven de vijftien kon liggen — maar die dan ook daartoe meerdere malen moesten hertrouwen...

Deze vriend bracht namelijk in rekening: dat we onze vrouw, als het zwakste vat om met Petrus te spreken, de meeste eer zullen bewijzen; dat we haar als mede-erfgenaar

van het eeuwige leven zullen bejegenen; dat we haar, overeenkomstig de regelen daarvan zijnde, alle goede trouw, voorzichtigheid en barmhartigheid hebben te bewijzen; en dat niet alleen met woorden maar ook met daden.

Het was een openbaring voor mij. Letterlijk een stukje evangelische zonneshijn. Het doorbrak opeens de doem van „in smart zult gij kinderen baren”. Het werd duidelijk, dat Christus ook voor de vrouw barmhartig is; dat het haar straf niet is alsmaar kinderen voort te brengen — maar dat de smart, die aan de baring verbonden blijft, een herinnering is aan onze zondeval en een belofte van volkomen verlossing.

En wie rekening houdt met de vrouw, wanneer het om gezinsplanning gaat, mag ook rekening houden met de man. Deze moet in het zweet zijns aanschijns het brood verdienen voor zijn juichende kinderschaar. Iets dat vandaag steeds moeilijker wordt. Want het kunstmatige welvaartspeil, waartoe we onszelf en elkander hebben opgeschroefd, betekent een vorm van fysieke zelfvernietiging. Onder zakenmensen geldt de definitie: een zakenman is een vent, die zich te pletter werkt teneinde zijn weduwe een goed inkomen te verzekeren. Dat is natuurlijk niet helemaal waar. De waarheid is, dat ook de sociale uitkeringen een niet te verwaarlozen factor bij ons gezinsbudget vormen. Weet u eigenlijk wel hoe groot die factor is? Nederland loopt weer voorop: in ons land wordt 32% van het totale gezinsinkomen gevormd door sociale uitkeringen. Maar ook om de sociale premies op te brengen werkt een man zich soms te pletter.

En als we eenmaal rekening houden met de moeder en de vader van een gezin — is het dan niet billijk ook rekening te houden met de kinderen? Er zijn kinderen, die het best opgroeien in de massa; die leven van de herrie die ze zelf helpen maken. Maar er zijn ook kinderen, die rust nodig hebben, stilte, harmonie, aandacht. Dat zijn kinderen, die in een te groot gezin eenvoudig ondergaan. Die niet tot bloei kunnen komen omdat ze verschrompelen in het klimaat van luihruchte of onrustige of veeleisende broers en zussen. De kleine denkers, de waarnemers, de stille filosoofjes, de sociaal-bewogenen en die altijd meetillen aan andermans zorgen — zij hebben een ander leefklimaat nodig dan de jonge honden, die graag knokken om een korst brood.

—o—

Vandaar die brutale vraag: hoe groot wordt uw gezin? Want het gezin zelf, wil het een bloeiend gezin zijn, heeft al zijn beperkingen. Maar ook de omgeving stelt haar grenzen. Kunt u een huis vinden, groot genoeg om uw twaalfstal te stallen? En dan zo te stallen, dat uw kinderen moreel vlekkeloos groot worden? En bent u er zeker van, dat deze maatschappij zit te wachten op uw twaalf werknemertjes, straks? Krijgen ze menselijkerwijs gesproken alle overlevingskansen mee?

Dat zijn met elkaar nog al wat vragen. En u hoeft ze echt niet alle te hebben opgelost, voor u een huwelijk aangaat. Maar het kan wel eens goed zijn, als onze jonge mensen zichzelf deze vragen van tijd tot tijd stellen. Niet om eens en voor goed een gezinsplanning op te zetten — maar wel om van tijd tot tijd, en dan tijdig naarmate de omstandigheden zich wijzigen en de mogelijkheden zich voordoen, in de vreze des Heeren vast te stellen wat kan en niet kan.

En geloof nooit de schrijver of spreker, die u het laatste woord in zulke zaken weet te zeggen. Er is al veel te veel beweerd, dat door de tijd werd achterhaald. Nog geen vijf en twintig jaar geleden wist een predikant vanaf onze kansel te toornen tegen elke gezinsplanning; tegen elk anticonceptief, ja tegen elke anticonceptieve methode. Het ontging deze critische denker, dat ook de door hem als enig mogelijk alternatief aangeprezen volledige onthouding een „methode” is om de gezinsplanning in de hand te houden.

Waarmee slechts gezegd wil zijn, dat onze woorden weinige moeten zijn, wil er wijsheid in schuilen. Vandaar deze abrupte afsluiting.

Overpeinzingen in de „Vredesweek”

We leven momenteel in de „vredesweek”. In vele kerken is daar zondag jl. op allerlei wijs en toonaard aandacht aan gegeven.

Een stortvloed van literatuur is over de kerkmensen uitgestort. Ik las dat er niet minder dan driehonderd duizend gulden aan was gespendeerd! Dat is geen kleinigheid. Je vraagt je af: waar hebben ze al dat geld vandaan gehaald?

Ik ben weer voor enkele weken in het V.U.-ziekenhuis, en dan heb je veel tijd om over een en ander na te denken. Ik wil enkele van mijn overpeinzingen hier doorgeven.

☆☆☆

De mannen en vrouwen die de „vredesweek” organiseren, willen dat we ons speciaal met Europa bezig houden.

We moeten gaan nadenken over de vraag hoe de situatie in Europa moet worden om de oorlogsdreiging te verminderen en de vrede wat naderbij te brengen.

Natuurlijk is dat een alleszins lofwaardig streven. Een oorlog is momenteel zo onvoorstelbaar verschrikkelijk dat alles wat op effectieve wijze de oorlogsdreiging kan verminderen moet ondernomen worden.

Daarover mag geen enkele twijfel bestaan! Maar — het is bij zulk een pogen wel nodig éérst op ons zelf te letten.

Op ons persoonlijk.
Op de kerken die deze vredesactie ondernemen.

Op ons volk dat men immers in zijn geheel in deze vredesactie betrekken wil.

☆☆☆

Hoe staat het met ons als christenen?

Ik vraag maar:

Zoeken wij echt „vrede” met onze medechristenen? En — „zoveel als mogelijk is” — met alle mensen? Metterdaad? Of tieren zelfzucht, hebzucht, genotzucht, gemakzucht, eerzucht, jaloezheid, egoïsme in ons net als in „de wereld”?

Geven we, neen niet maar een gift, maar ons zelf, aan onze lijdende, hulpeloze, eenzame naasten? Zetten we ons persoonlijk voor hen in? En dan speciaal voor hen die God zelf op onze weg plaatst zó, dat we ze niet ontlopen kunnen zonder over hen heen te stappen of om hen heen te lopen?

Als er onder de mensen die tot een kerk behoren niet de waarachtige liefde heerst, als daarin niet het onderlinge elkaar dienen het levensklimaat bepaalt dan is het praten over vrede tussen de volken rondweg huichelarij!

Wie zelf in oorlog leeft met zijn naaste moet liever maar niets zeggen over vrede tussen anderen.

Ik zal nooit vergeten wat ds S. G. de Graaf eens in een preek zei toen de tweede wereldoorlog net was uitgebroken.

Dat was ongeveer het volgende: „Men hoort tegenwoordig allerwege vragen: hoe kon deze oorlog toch uitbreken? Niemand wil die! — Broeders en zusters: deze oorlog is uitgebroken juist omdat wij en alle mensen die positief willen! Want alle jaloezheid, afgunst, afkeer, minachting, haat tussen de mensen is de wortel van de oorlog. Oorlog is de monstrueuze uitbarsting van het kwaad dat in ons aller hart leeft.”

Als je dit goed hebt verstaan, als je dit gelooft, luister je met grote verbazing en verontrusting naar de mensen die met grote zelfverzekerdheid precies aangeven dat en hoe aan de oorlogen een eind moet worden gemaakt, terwijl ze de diepste oorzaak daarvan buiten beschouwing laten of, nog erger, daarvan niet de flauwste notie hebben.

☆☆☆

En hoe staat het met het leven der kerken? Ik oordeel niet, maar constateer alleen.
Ik denk in de eerste plaats — als symp-

toom — aan wat zich rondom de benoeming van bisschop Gijzen afspeelde.

Hoe men ook over deze benoeming moge denken, wat zich daar omheen afspeelde was soms een uitbarsting van haat die je deed huiveren.

De bisschop verklaarde dat de wijze waarop over hem was gesproken en men in zijn leven had gewroet, moord was.

Maar de voorstanders van Monsieur Gijzen spraken ook meermalen op een wijze die in felheid en bitterheid voor hun opponenten niet onderdeed.

Wat ik door radio en t.v. hoorde was soms niet alleen onchristelijk maar ook onmenselijk.

En wat we beleefd hebben in verband met het Getuigenis was niet minder ontstellend. Je vraagt je telkens weer af hoe mensen die zichzelf christenen noemen elkaar zó kunnen aftuigen.

En wat gebeurde er in de Herv. kerk in verband met het Werelddiakonaat en de benoeming van dr Van der Heuvel? Zet de in die kerk heersende „middenorthodoxie” niet constant eigen zin en wil door — zonder te letten op „rechts” en „links”?

Onderwijl blijven de kerken die zich gereformeerd noemen rustig — inderdaad: rustig! — naast elkaar voortleven. Je hoort telkens — zo juist nog weer via de radio — dat die verdeeldheid zo erg is en men vraagt bewegen of er wel gebeden wordt over de werking van de Heilige Geest enz. Maar daar laat men het bij! Men láát Christus bidden om de eenheid van zijn gemeente en gaat op het zelf gekozen (on)kerkelijke paadje verder!

En dan praat men soms ook nog over een „geestelijk reveil” dat zo dringend nodig is! Heeft men er dan geen besef van dat men, door Jezus Christus en de Heilige Geest permanent tegen te staan in hun worsteling om de eenheid van het volk van God tot openbaring te brengen, zo’n reveil op de meest effectieve wijze in de weg staat?

In deze kerken is het voorts in de laatste decennien meermalen gekomen tot het ergste waartoe een kerk van Christus komen kan. Namelijk het uitstoten van mannen en vrouwen voor wie Christus óók gestorven is.

Ook in al deze ongerechtigheden openbaart zich — in de kerk! — die boosheid des harten die de diepste oorzaak is van de demonische verschrikking die de naam oorlog draagt.

☆☆☆

En hoe is het in het leven van ons volk?

Het is dikwijls een kwelling naar de radio te luisteren of de teevee te kijken!

Wat daardoor de huiskamers binnendringt is vaak grof, vulgair, lomp, beledigend. Het druïpt soms van haat.

Ik heb dit bewarend het oog op wat men over politieke tegenstanders of leden van maatschappelijke groeperingen dan waartoe de sprekers zelf niet behoren durft zeggen. Je vraagt je dikwijls met verbazing af hoe het mogelijk is dat blagen mannen, in wier schaduw ze niet kunnen staan, net zo onbeschoft behandelen als volgens hun verhalen „kolonialisten en kapitalisten” dat de door hen gemanipuleerde en uitgezogen onderdrukten doen!

Men zou soms denken dat met name de ministers die thans aan het bewind zijn en de ondernemers een stelletje boeven is dat niets om hun medemensen geeft maar alleen uit is op geld en macht.

Minister Van Agt sprak onlangs over de „ergerlijke laatzindigheid” waarmee veel commentatoren in pers, radio en teevee gezagsdragers en ondernemers bejegenen. Letterlijk zei hij: „Zij weigeren aan te nemen dat het fatsoenlijke mensen zijn, die hun best doen, en de gedachte komt niet bij hen op dat de problemen waarvoor zij in hun zelf-

genoegzaamheid de oplossing klaar hebben ingewikkelder zijn dan zij denken.”¹⁾

☆☆☆

Een vulgair, verontrustend en ook symptomatisch verschijnsel is het verzet van de studenten tegen de op volkome legale wijze tot stand gekomen structuur van de universiteiten en de hetze tegen de verhoging van de collegegelden. De leuzen die daarbij werden gehanteerd deden soms meer denken aan het jargon van gangsters dan aan de taal van een academisch milieu waarin men met een zeker recht toch wel enige beschaving mag verwachten.

Het Friesch Dagblad heeft onlangs de rel om de collegegeldverhoging op een grimmig-humoristische wijze op de hak genomen.

Een student, zo schreef het, kan met z’n collegegeld flink wat verdienen!

Hij krijgt daarvoor in de eerste plaats de best denkbare opleiding. Hij kan voorts als student in een studentenflat gaan wonen. Daarop legt de regering voor hem f 80,— per maand toe. Daarmee is per jaar reeds f 960,— „terugverdiend”. Een student kan ook voor een krats in de „mensa” eten. Dat is eveneens alleen mogelijk dank zij een forse overheidssubsidie. Een student krijgt daarbij in de regel toegangsbewijzen voor concerten en musea voor halve prijs. En op de abonnementsprijs van tijdschriften een flinke reductie. Voor een schijntje kan hij voorts in de zomer heel Europa doorreizen. En z’n vader mag, als zoonlief niet in de eigen stad studeert, voor hem 3 x een kinderaftrek van zijn belastbaar inkomen aftrekken. En bovendien krijgt hij vaak een forse kinderbijslag. En last not least: een universitaire opleiding legt de basis voor een normaliter voortreffelijk gehonoreerde levenspositie. En, dat moet er toch ook nog even bij gezegd worden: voor de komende cursus vroegen 35.000 studenten een rijksbeurs aan! Zoals men weet is „het rijk” wat die beurzen betreft zeer royaal!

Hoe door en door ongerechtvaardigd deze studentenrel is besef je als je hoort dat een meisje drie kwartier pianoles per week neemt en daarvoor — haar lerares is zeer geschikt! — niet meer dan f 80,— per maand hoeft te betalen. En dat een h.b.s.-er die voor het staatsexamen studeert voor een uur les in de oude talen maar f 25,— hoeft neer te tellen.

Een vriend van me uit Amerika vertelde dat drie zoons van hem student waren op een „College”. Dat kostte elk van hen 1600 dollar per jaar. Dat moesten ze zelf maar zien te verdienen!

Maar ja, dat is in het door veel studenten verdoemde Amerika. Neen studenten kunnen veel beter naar het land van vrede, vreugde en vrijheid; naar Rusland gaan! Daar studeer je inderdaad voor niks! Maar je moet er wel hard werken. En je hoeft het niet in je hersens halen protestacties en andere dergelijke geintjes te organiseren! Want dan ga je de gevangenis of een „werkkamp” in. Bovendien word je elk jaar getest wat je studie betreft. En wee je gebeente als je de kantjes er af gelopen hebt. Dan kun je inrukken. Als je klaar bent krijg je voorts een briefje dat je te werk gesteld bent boven de Poolcirkel of in de Kaukasus of ergens in Siberië en dan begin je met een salaris als een arbeider. En als je van een van „de universele rechten een ander land, gebruik wilt maken, moet je van de mens”, namelijk het verhuizen naar alles wat je studie gekost heeft terugbetalen!

Om nog eens minister Van Agt te citeren: Hij zei over de gewelddadige acties van de studenten, b.v. bij de inschrijving van eerstejaars: „De democratie wordt door zulke acties in het hart getroffen.” „Een logisch vervolg zou zijn dat Kamerleden worden ontvoerd

¹⁾ Tot welk ’n niveau sommige voorlichters in ons land zijn afgedaald bewees ’n P.v.d.A.-uitzending van deze week. Daarin werd minister Biesheuvel uitgescholen voor een „gluiperd”, „een brok vlees dat ik helemaal niet meer zie zitten.” Wiegel heette „een onzalig stuk vreten dat in het water moet worden gegooit”. Het huidige regeringsbeleid werd gekwalificeerd als een „modderpoel”. En daaraan werd de volgende gedistingeerde opmerking toegevoegd: „Ze kunnen beter niet in de stromt gaan roeren, want dan gaat het stinken.” Een dag nadat dit vuil de lucht was ingegaan drongen een aantal „progressieve” jongeren uit alle mogelijke „christelijke” partijen en groeperingen er op aan toch vooral met de P.v.d.A. in zee te gaan!

God, hoorder der gebeden?

*In verstikkende angst wil ik gillen
stuk slaan een hemel
strak van koele grim en onmeedogenheid
in mijn benauwenis wil ik houwen
in een granieten God
en oor
gevoelig voor de schreeuwen van mijn smekend hart
roepen wil ik om een kus van de Allerhoogste
waarom raakt Hij mij niet aan
hft Hij mij niet met licht gemak op uit
bitter verdriet en droefheid zonder einde?*

*o God, o Sterke Vader, o Vrededorst,
voor U buig ik
het behuuld gelaat*

*zeer wel zal ik
berusten in Uw raadsels
Gij hoorde reeds mijn kreet
Gij zond Uw engelen reeds:
maak rustig toch Mijn kind,
hij moet 't gelóóf nog leren.*

Petrus Kaldewaij

die zouden kunnen stemmen voor een wet waar men het niet mee eens is."

☆☆☆

Er is nog een verschijnsel waarop ik in dit verband nog even wil wijzen.

Dat is wat men zou kunnen noemen een binnenlandse oorlog. Je kunt ook zeggen: een revolutie.

Ons volk is daardoor hard op weg zijn democratisch staatsbestel te verspelen, die met eigen hand te vernielen.

In een gezonde democratie stellen de verschillende partijen vanuit eigen fundamentele overtuiging een verkiezingsprogramma op waarin ze voor iedere meelevende kiezer duidelijk formuleren wat een regering in de komende periode moet doen. Daarmee gaan ze de verkiezingsstrijd in en proberen kiezers te winnen. Vol respect voor de andere partijen en voor de goede bedoelingen daarvan — „totdat — apert — het tegendeel blijkt"! Natuurlijk is het mooi als een paar partijen zonder compromissen tot eenzelfde opvatting kunnen komen van wat voor ons volk hier en nu het beste is.

Als de verkiezingen afgelopen zijn komt de Koningin in actie. Zij vraagt met het oog op een te vormen kabinet, in verband met de uitslag der verkiezingen, adviezen van de vice-voorzitter van de Raad van State, de voorzitters der beide Kamers en de fractievoorzitters van de nieuw gekozen Tweede Kamer. De partijen en partijbesturen komen bij dit alles niet meer te pas.

Geleid door deze adviezen wijst de Koningin een kabinetsformateur aan die de opdracht krijgt een parlementair-kabinet te formeren. D.w.z. een kabinet dat op de steun van een meerderheid van de Kamer kan rekenen.

Ja, zo moet het volgens de regels van de in ons land geldende democratie.

Maar wat gebeurt er nu?

De P.v.d.A. met zijn twee satellieten verklaren reeds vóór de verkiezing dat er een rood, een socialistisch kabinet moet komen.

Dat is nog tot daar aan toe. Dat kan de uitdrukking zijn van een hoop, een verwachting.

Maar bij zo'n exclamatie blijft het niet!

De P.v.d.A. verklaart namelijk daarbij goedgunstig dat de drie „confessionele” partijen daaraan mee mogen doen. Maar — ze moeten er van harte in bewilligen dat dat kabinet rood is! En dat moeten ze doen vóór de verkiezingen. Het regeringsprogramma van dat kabinet moet ook reeds vóór de verkiezingen vastgesteld worden. Ook moet reeds vóór de verkiezingen worden vastgesteld wie er minister zullen worden. Als de „confessionele” partijen het grote voorrecht willen ontvangen in de club van de P.v.d.A. hand- en spandiensten te verrichten wordt het hun

voorts verboden met de V.V.D. en DS '70 te onderhandelen, en nog minder daarmee bepaalde afspraken te maken.

Maar dat is nog niet alles: deze partijen moeten ook het beleid dat ze hebben vastgesteld en ten dele reeds hebben uitgevoerd — nota bene hun eigen beleid — afkeuren! En dat niet maar met woorden, maar ook met daden. Ze moeten namelijk in de komende weken de door de regering voorgestelde B.T.W.-verhoging afstemmen.

Als de confessionele partijen dat alles niet doen wil de P.v.d.A. met hen ná de verkiezingen niet onderhandelen! Dan is het uit met haar goedgunstigheid.

Zo staan de zaken nu!

Wat de P.v.d.A. eist is ongelooflijk brutaal.

Het is ook door en door on-democratisch.

Zij oefent als partij een terreur uit die bovendien de Koningin uitschakelt en de verkiezingen tot een paskwil maakt.

De situatie is dan zo dat een stelletje partijbonzen de dienst uitmaken. Dat ze zeggen dat grote massa's achter hen staan zegt niets. Dat konden Mussolini en Hitler ook, en met nog meer recht, zeggen!

Als de „confessionele” partijen onder dit caudijnse juk van de „nieuw-linksen” zouden door gaan en zo hun „houthakkers en waterputters” worden, zouden ze als een groep beginselloze en karakterloze opportunisten voor ons volk staan.

Het is onbegrijpelijk dat er in hun kamp nog stemmen opgaan om met lieden van dit slag in zee te gaan!

Of nee, het is niet onbegrijpelijk.

Want reeds een reeks van jaren is van een principiële voorlichting ten aanzien van de echt christelijke — ik zeg niet antirevolutionarie! — politiek door de „christelijke” massa-media en kranten, op een enkele uitzondering na, is geen sprake meer!

☆☆☆

Dit waren enkele overpeinzingen in de „vredesweek”.

Er is wat de „vrede” betreft in ons land nog wel het een en ander te doen.

Daar moesten we maar eens goed aan denken vóór we ons met Europa gaan bezig houden.

Maar of het gebeuren zal? Ik las onlangs ergens dat nergens in de wereld per vierkante meten zoveel betweters en moralisten zijn ten aanzien van wat er in het buitenland plaats vindt als in Nederland!

C.V.

Boekbespreking

NABLOEI ?

„Ook dat was Amsterdam”, III: De kerk der hervorming in de tweede helft van de zeventiende eeuw: nabloei en inzinking, door R. B. Evenhuis. Uitgeverij ten Have, 1971. 382 blz. Prijs f. 32,50.

Thans verscheen het derde deel in de reeks die dr R. B. Evenhuis, emer.-predikant bij de hervormde gemeente te Amsterdam, publiceert over de geschiedenis van „de kerk der hervorming” van de hoofdstad. Het is een indrukwekkend geschiedwerk. De beide eerste delen, door mij eerder in dit blad besproken, brachten het tot ongeveer 1650. Dit derde deel omvat de tweede helft van de zeventiende eeuw, dat hij vóór 1978, wanneer de Amsterdamse herv. gemeente haar vierhonderdjarig bestaan herdenkt, nog een vierde deel over de achttiende eeuw en een vijfde deel over de negentiende en het begin van de twintigste eeuw hoopt te publiceren. Leven en gezondheid zij hem daartoe van harte gegund! De uitgever verzocht mij vriendelijk en dringend, mede namens de auteur, ook dit derde deel in „Opbouw” te bespreken. Dat verzoek kon ik moeilijk weigeren: vandaar dit artikel.

Ik moet zeggen, dat ik ook dit derde deel met bijzonder veel genoegen heb gelezen. De auteur slaagde er opnieuw in wetenschappelijke studie en populaire vormgeving op een voortreffelijke manier te verenigen. Zodoende gaf hij ons een boek, dat zowel kerkhisto-

rici van professie als belangstellende gemeentelieden met veel voldoening zullen lezen. Er bestaan in Nederland weinig werken op kerkhistorisch gebied, die zo levendig en indringend ons een belangrijk gedeelte van de geschiedenis van de gereformeerde kerk in Nederland schetsen als dit boek. De auteur is in de periode, die hij behandelt, grondig thuis. Hij heeft naast de geschiedenis van de kerk in Amsterdam ook die van de stad zelf en van haar politieke leiders in de gouden eeuw bestudeerd en is daardoor in staat de staatkundige achtergrond te schetsen. Zijn boek is een sterk bewijs van het feit dat men, juist op een principiële standpunt de geschiedenis indringend kan beschrijven. Dr Evenhuis stelt zich onomwonden op het hervormd-confessionele standpunt. Hij is een leerling van Hoedemaker en draagt de oude Gereformeerde Kerk uit de tijd van de Republiek een warm hart toe. Hij beoordeelt personen en verschijnselen vanuit de Schrift en de gereformeerde confessie die hij, onverminkt op het punt van artikel 36 N.G.B., aanvaardt. Daardoor heeft hij oog voor de theocratische vormgeving van het Gemenebest van de Zeven Verenigde Nederlanden die de achtergrond vormt van de door hem beschreven periode. Het stemt weemoedig dat hij in zijn voorwoord mededeelt dat prof. Haitjema hem adviseerde inzake de hoofdstukken vijf en zes. Haitjema had trouwens de beide eerste delen van dit werk sympathiek en kritisch besproken in „Kerk en theologie”. Zoals bekend is prof. Haitjema inmiddels overleden. Hij heeft de voltooiing van dit werk dat in zekere zin aansluit bij zijn eigen boek over de geschiedenis van de hervormde kerk, niet meer meegemaakt. Dr Evenhuis beschrijft de geschiedenis van de hervormde gemeente te Amsterdam. Hij kan dat doen omdat hij beschikt over de protocollen van de kerkeraad van Amsterdam die tot nu toe nog nooit grondig waren bestudeerd. Evenhuis is ze doorgekropen en dat is een enorm werk. Het maakt zijn boek boeiend en vol van materiaal, dat zo uit de kerkelijke werkelijkheid van alle dag in die beroemde zeventiende eeuw is geput.

Amsterdam was het hart van de Republiek. Haar burgemeesters speelden een sterke rol in de Staten van Holland en dezen beheersten op hun beurt weer de Staten-Generaal. Ik zou niet graag willen beweren, dat Amsterdam de politiek van de Republiek helemaal in haar hand had. Vooral Prins Willem III was na 1672 een machtig tegenspeler. Hij moest wel in zijn politieke projecten grondig met Amsterdam rekenen. Het was evenals nu in die gouden eeuw een stad, waarin veel omging: goed en kwaad.

De auteur vertelt van een Duitser die in de tweede helft van de zeventiende eeuw Amsterdam bezocht en er het volgende over schreef: „Liefde voor Gods Woord is een kenmerk van de Amsterdammers. Zij horen het niet alleen des Zondags graag, maar spreken er ook in de week over met elkander”. Maar daarnaast: hij zag er „veel ontuchtige speelhuizen, de jeugd is brutaal, de doorsneeburger spreekt ongezoeten over de overheid en de vrouwen zijn voor zijn besef veel te zelfstandig”. In dat Amsterdam leefde en werkte de tot reformatie gebrachte kerk der hervorming. Evenhuis behandelt dit gedeelte — van 1650 tot 1700 — onder de titel „nabloei en inzinking”. Hij zegt van de hervormde gemeente in die tijd: ze was een machine zonder drijfriem (28). „De machine liep nog wel, het aantal behandelde gevallen is zeker even groot als voor 1650, maar het sorteerde geen effect”. De kerk werd steeds meer „een log, massaal lichaam”. De tuchttoefening werd niet doorgezet. Koelman, de grote boetepreker van Amsterdam, wees er op dat niemand in Amsterdam onder de eerste of tweede trap van de censuur werd geplaatst, laat staan afgesneden. Evenhuis diept uit de protocollen van de kerkeraad op, dat de laatste afsnijding was in 1659. Wel hield de kerkeraad een „swart register” bij van afgehouden. Toch was ze daarin soms machteloos, vooral bij aanzienlijken. Toen notaris Rosa dreigde afgehouden te worden, verklaarde hij aan het avondmaal te zullen deelnemen al stond de beul achter zijn stoel! De kerkeraad zwichtte.

Er waren grote momenten. Op 12 juni 1672 trokken de Franse troepen over de Rijn, op 14 juni kwam de kerkeraad van Amsterdam bijeen om een boete- en bededag uit te schrijven. Er kwamen plakaten tegen „krijgende” zonden. Dat is het Gemenebest op een

geestelijk hoogtepunt, een aspect dat de historici bij de herdenking van 1672 wel eens verwaarlozen.

De brandende vraag die dit boek, na lezing, oproept, is: waar ligt de oorzaak van de inzinking? Hoe kwam het dat de Amsterdamse gemeente haar centrale plaats in het kerkelijk leven in Nederland verloor die ze rond de synode van Dordrecht had ingenomen? Hoe kwam het, al verder, dat ze haar kracht inboette en op zo'n „machine zonder drijfriem” begon te lijken? Die vraag is trouwens niet alleen voor Amsterdam van belang. Ze raakt heel de kerk rond 1700. Wie wel eens kerkelijke Acta uit die tijd bestudeert, staat te kijken van de enorme moeite die de kerkelijke vergaderingen in die tijd hadden om tot besluiten te komen. Ik heb zelf onlangs de trage gang van de kerkelijke vergaderingen gedemonstreerd aan de classis Zwolle in het proces tegen ds Frantzius van Raalte rond 1720. De door Evenhuis uitvoerig beschreven procedure tegen ds Bekker in Amsterdam lijkt als twee druppels water op die tegen Frantzius. Alles loopt even traag en moeizaam.¹⁾

Evenhuis heeft zich in zijn boek met die vraag bezig gehouden. Hij sluit zich aan bij Haitjema in zijn eerder genoemde boek die schreef „De kerk van de tweede helft van de 17de eeuw is de kerk die de weelde van haar aanzien in de protestantse staat niet kan dragen”. Evenhuis voegt er zelf aan toe: „De belijdende kerk werd een belijdeniskerk die de confessie angstvallig bewaakte zonder er echt uit te leven”. (15). Het theocratisch ideaal „verbleekte”. De kerk zocht alleen hulp van de overheid: ze stelde zich niet kritisch tegenover de overheid op. De auteur had hier naar Groen van Prinsterer kunnen verwijzen in zijn oordeel over de Gereformeerde Kerk van de achttiende eeuw. In het tweede deel van zijn „Geschiedenis des vaderlands” houdt Groen zich uitvoerig bezig met de vraag wat de oorzaak was van het verval van de Republiek. Op tal van plaatsen schrijft hij, dat die ligt in het feit, dat een versterde kerk niet meer „heilighoudend” kon inwerken op de samenleving. „Voor menig leerstuk”, schreef Groen „werd met den omslag van geleerde scherpzinnigheid geijverd; maar een grotendeels verstorven kerk kon niet meer liefdevol en heiligend ingrijpen in de ontwikkeling der maatschappij... Niet het geloof eener ijskoude en onvruchtbare polemiek is het dat de kerk behoudt en de wereld overwint”.²⁾ Het boek van Evenhuis laat duidelijk zien, dat dit proces reeds diep in de zeventiende eeuw inzette.

Wij zijn geneigd de gevaren voor de kerk vooral te zoeken naar de kant van de ketterij en de valse leer. Die hebben inderdaad het fundament van de kerk door alle eeuwen heen ondermijnd. Evenhuis laat zien dat in deze periode vooral Descartes en Spinoza het kerkelijk leven voortdurend met hun gedachten overstroomden. Daarnaast echter blijkt, dat een in dode rechtzinnigheid versterde kerk niet bij machte was deze dwalingen te weerstaan. Bijzonder instructief is wat de auteur verhaalt in het hoofdstuk over de tachtigjarige strijd tussen de Coccejanen en de Voetianen. De manier waarop over de zondag werd geschreven en gestreden moet vele mensen van de dag des Heren afkerig hebben gemaakt. Overigens kwamen in die langgerekte twisten tussen Coccejanen en Voetianen, die zich tot diep in de achttiende eeuw voortzetten, belangrijke zaken aan de orde. De leidende figuren spaarden elkaar niet. De rabies theologorum (de woede van de theologen) is door alle tijden hevig geweest. De Voetianen noemden de Coccejanen Cartesianse bokken, advocaten van de duivel, pelagianen en socinianen. Dat laatste was wel zo ongeveer het zwaarste scheldwoord dat men elkaar in die tijd kon toevoegen: socinianen waren loochenaars van de Drieëenheid. De Coccejanen namen ook geen blad voor de mond. Zij noemden de Voetianen: stijfkoppen, pedanten, idioten en plumpe Galileërs. Wie een nog altijd bijzonder instructief overzicht wil lezen van de stromingen die in deze beide grote partijen domineerden, zij herinnerd aan het boekje van A. Janse „Van Dordt tot '34” uit 1934. Het geeft een goed inzicht in de verschillen tussen de „Groene” Coccejanen en de „ernstige” Coccejanen, de „oude” en de „jonge” Voetianen. Evenhuis meent dat wanneer in die tijd een generale synode was gehouden, de Coccejanen

het loodje hadden moeten leggen. Ik betwijfel dat. Vooral in het begin van de achttiende eeuw hadden de Voetianen het niet breed in de kerk. Achter de Coccejanen stonden de machtige regenten.³⁾ Evenhuis wijst er terecht op, dat de Coccejanen in de kerk opening hebben gegeven aan het Cartesianisme en Spinozisme. Zij depreciëerden het Oude Testament als Woord Gods. Achter deze twisten zaten centrale vragen als: in hoeverre bindt ons het Oude Testament en in hoeverre is het door de vervulling in Christus niet meer bindend? Evenhuis vertelt ons hoe in 1677 onder druk van de burgemeesters van Amsterdam in de kerkeraad van de hoofdstad een soort „contract” tussen de Voetianen en Coccejanen werd gesloten om bij de beroeping van predikanten een zeker evenwicht te bewaren. Vanaf die tijd waren deze zo fel met elkaar strijdende partijen modaliteiten geworden die elkaar verdroegen.

Het boek van Evenhuis behandelt uitvoerig enkele personen die in de vaderlandse kerkgeschiedenis van de zeventiende eeuw een belangrijke rol hebben gespeeld nl. De Labadie, Koelman en Balthasar Bekker. Het zijn vertegenwoordigers van de drie grote stromingen, die zich in deze tijd in de geschiedenis van de gereformeerde kerk aftekenden. De Labadie vertegenwoordigde de mystiek, Koelman het piëtisme, Bekker het rationalisme. Vooral Koelman vind ik een boeiende figuur. Aan de ene kant brandde in deze man een krachtig reformatorisch vuur. Tegelijk vertoonde hij sectarische trekken in zijn strijd tegen het gebruik van formuliergebeden en tweede feestdagen. Koelman was door de Staten uit Sluis, waar hij predikant was, verbannen. Hij woonde van 1676 tot 1691 in Amsterdam. Hij was als predikant niet door de kerk afgezet, maar door zijn verbanning had hij geen gemeente. Hij werd de dominee van tal van volgelingen in heel het land, een soort Kohlbrugge-figuur wiens invloed later ook veel verder reikte dan Elberfeld. Brakel liet Koelman voor zich in Leeuwarden preken en trotseerde - heel moedig - het ongenoegen van de magistraat. Soms preekt Koelman in Amstelveen en trok dan schare Amsterdammers. Een wonderlijke man, die tal van boeken schreef en vooral drie punten op zijn strijdprogramma had. Hij ijverde voor de vrijheid van de kerk tegenover de staat; hij vocht voor verheffing van het zedelijk peil van de samenleving; hij wilde verdieping van het kerkelijk en geestelijk leven. Hij heeft het door zijn conventikelen en achter de schermen werken de Amsterdamse kerkeraad vaak knap moeilijk gemaakt. Koelman durfde. Hij kritiseerde scherp het ongestraft laten van de moordenaars van de De Witten, en sneed daarmee behoorlijk in eigen orangistisch vlees. Hij pleitte voor grondige instructie van de ouderlingen, was tegen verplichte aftreding van ambtsdragers en wilde ouderlingen zo nodig bezoldigen. Evenhuis heeft gelijk wanneer hij opmerkt dat in deze tijd de grondslagen zijn gelegd voor de ontwikkeling van de geschiedenis van de gereformeerde kerk in de negentiende en twintigste eeuw. In wat wij vandaag de „gereformeerde gezindte” plegen te noemen, vallen allerlei stromingen en problematieken te ontdekken die uit deze tijd stammen.

Het zou te ver voeren hier te verhalen wat Evenhuis meedeelt over Balthasar Bekker en zijn „Betoverde wereld”. Het is het begin van de doorwerking van het rationalisme in de kerk. In de achttiende eeuw greep dat nog krachtiger om zich heen.

Met de volgende opmerkingen wil ik besluiten: in de eerste plaats vraag ik mij af of de typering „Nabloei” op zijn plaats is. De auteur voegt die van „inzinking” er aan toe. Kan niet beter van „verstarring” worden gesproken? Alles bleef uitwendig in deze tijd bij het oude, de leer werd gehandhaafd, ketteren als Bekker bestreden en toch ontwikkelde de kerk weinig kracht naar buiten. De lezing van dit boek overtuigt je er opnieuw van, dat de kerk steeds over het scherp van een snede gaat. Aan de ene kant dreigt ketterij en valse leer, aan de andere kant dode orthodoxie en leerheiligheid zonder levend geloof. Ik wil „nabloei” als typering voor deze tijd accepteren voor zover ze ons laat zien dat het in de kerk niet alleen doodheid en verstarring was. Er waren ook goede dingen. Lezing van dit boek kan ons er voor bewaren een kerk te snel „af te schrijven” omdat er dingen in voorvallen, waarop wij

kritiek hadden. De Labadie's ijver voor een kerk van wedergeborenen droeg een sterk sectarisch karakter. De oude Voetianen voerden tegen De Labadie en zijn scherpe kritiek op allerlei toestanden aan: 1) de Heilige Geest is nog niet geheel van de kerk geweken; 2) Woord en sacrament worden nog naar de instelling van Christus bediend. Hadden zij ongelijk?

In de tweede plaats heb ik ernstige kritiek op de compositie van het boek. Bij alle waardering voor het vele dat de auteur ons biedt, moet gezegd dat hij een sterke neiging heeft om allerlei „vreemde” figuren te bespreken. Dat is jammer, het verzwakt de kracht van het boek. De ondertitel spreekt duidelijk van de geschiedenis van de „kerk der hervorming”. Evenhuis schijft echter vele bladzijden vol over allerlei sectariërs, over oudkatholieken en jansenisten, over lutheranen en Hattemisten enz. Daardoor verliest het werk aan innerlijke kracht. De auteur is gevoelig voor sectariërs en chiliasten. Hij ziet overal wat goeds en dat maakt het werk te weinig kritisch als zulke figuren aan de orde komen.

In de derde plaats spijt het mij, dat de auteur geheel buiten beschouwing laat wat de positie van de Amsterdamse gemeente was op de classis Amsterdam. Dat is toch ook een facet van het leven van Amstels gemeente? Alleen in de zaak-Bekker komt de classis omstandig ter sprake. Indien het met de classis Amsterdam precies zo is als met de classis Zwolle waarvan ik de notulen uit de achttiende eeuw bestudeerde, speelden de predikanten van de hoofdkerk, in dit geval van Amsterdam, een belangrijke rol op zo'n classis. We hadden dan ook misschien meer inzicht gekregen in de positie van de Amsterdamse gemeente in het geheel van de kerk in die tijd.

In de vierde plaats: ik zie met veel belangstelling uit naar de verschijning van het volgende deel over de Amsterdamse gereformeerde kerk in de achttiende eeuw. Dat tijdvak kwam er in onze vaderlandse kerkgeschiedenis tot nu toe slecht af. Toch is die achttiende eeuw bijzonder interessant. Ze slaat de brug van de bloeitijd rond Dordrecht naar de negentiende eeuw met Afscheiding en Doeleantie. Ik hoop van harte dat de auteur zich zal concentreren op wat hij zelf als zijn hoofddoel aangaf: de beschrijving van de Hervormde Gemeente in die tijd en dan in de kerkelijke verbanden, waarin die gemeente leefde.

Tenslotte: ook dit deel is — met steun van het Prins Bernhard-fonds — weer voortreffelijk uitgegeven en geïllustreerd.

Enschede

R. H. Bremmer

¹⁾ Zie mijn **David Frantzius (1678-1742), een opmerkelijk Voetiaan** in Ned. Theol. Tijdschrift, juni 1971.

²⁾ Over Groen's visie op de achttiende eeuw schreef ik uitvoerig in **Groen van Prinsterer en de geschiedenis**, art. in **Wapenveld**, jan. 1972.

³⁾ Zie hiervoor mijn art. over Frantzius.

Persschouw

Reeds meerdere malen heb ik geschreven over het studentenleven. 'k Heb altijd op het standpunt gestaan, dat men studentenproblemen niet moet overdrijven. Het is echter nog riskanter er aan voorbij te gaan.

Er zijn veel studenten, die het contact met hun ouders kwijt raken, die niet meer of zelden in een kerk komen en die het moeilijk hebben om hun eenzaamheid te verwerken.

In het septembernummer van **COCKTAIL**, het blad van de Groninger studentenvereniging „Hendrik de Cock”, schreef Annette Harder het volgende artikeltje.

N.N.

Met een koffer, een weekendtas en een grote plasticzak, kwam de jongen naar de stad. Hij was mager en donker en helemaal niet gewend aan steden en drukte. Met een bus en drie treinen had

hij de reis gemaakt en hij wist, dat het een maand zou duren voor hij weer terug kon. Hij kreeg een flat op de 8e verdieping: een kamer met een kast op de gang en een kastje in de keuken. Een bad, een bureau en een krukje vormden zijn meubilair.

Zijn moeder had hem een fuchsia meegegeven, die al gauw wegwijnde. Van het begin af was hij eenzaam. Hij ging niet bij een studentenvereniging. De andere flatbewoners zag hij zelden. Hij keek slechts uit naar de dag dat de colleges begonnen.

Toen die begonnen waren, kwam en ging hij als een smalle schim.

Hij wilde wel vrienden hebben, maar kon en durfde ze niet maken. In hem was steeds een verbijstering over een wereld zo heel anders dan „thuis”. Om hem heen sloop de eenzaamheid aan. Hij at altijd alleen: een blikje, een loempia, patates met een croquet..... 's Avonds studeerde hij. Maar de studie-wiskunde viel hem niet mee. Soms was iets hem niet duidelijk, maar hij kon er met niemand over praten. Dus ging hij alleen verder en begreep steeds meer dingen niet. Vaak ook zat hij lang te staren over zijn boeken. Dan probeerde hij te denken, maar de gedachten ontsnapten hem. Hij wist niet, wat hij nu eigenlijk wilde. Hij raakte achter met z'n studie, kon de colleges minder goed volgen, verknoeide een toets. En bij dit alles voelde hij zich hopeloos alleen.

Toen er een maand om was, ging hij voor een weekend naar huis. Met de drie treinen, de bus en een bos chrysantemen. Na de eerste momenten thuis, die alleen heerlijk waren ontdekte hij de veranderingen: meest kleine, maar ook één heel grote: zijn zusje was in zijn kamer getrokken. „Jij bent er nu toch nooit meer”, zei zijn moeder. Het gaf hem een gevoel, dat hij er ook thuis nog maar half bij hoorde.

Zondagsavonds ging hij weer terug naar de stad. Met de stadsbus bereikte hij de flat. Hoog en dreigend stond het gebouw voor hem. Er woonden misschien net zoveel mensen in als in zijn dorp. Op zijn kamer pakte hij zijn tas uit. Een kleine troost vormde de zelfgebakken cake die onder in lag.

Na een week was de cake op. Het was een donkere novemberdag. De wind gierde om de flat. Het waaide extra hard daarboven. De jongen liep naar het raam en schoof het wijd open. Het gordijn wapperde naar buiten, een stapel papieren werd van het bureau gevaagd. De straat was heel diep beneden hem. Diep, donker en hard. De vensterbank was laag. Een stap, een sprong... Vier regels in de krant. Gefluister in de flat. Een lege plaats op de college. Zijn familie zou wel geschokt zijn. „Jij bent toch haast nooit meer thuis”, had z'n moeder gezegd. Dat had ook verdrietig geklonken. Zijn zusje had gehuild toen hij de eerste keer wegging. De tweede keer had zij hem nagezwaaid uit het raam van zijn kamer. Hij zag zijn familie zitten in het dorpskerkje. Op de voorste rij, andere mensen erachter. In de stad was hij nog nooit naar de kerk geweest... Hij klemde zich vast aan de vensterbank. Hij stak zijn hoofd ver naar buiten. De wind trok eraan. Hij bedacht dat het de volgende dag zondag zou zijn... Dat de kerk maar een paar straten van de flat was. Dat dat misschien een oplossing was. Een betere oplossing dan de straatstenen diep beneden hem... Hij wist dat hij niet zou springen. Hij

kon het niet. Hij mocht het ook niet... Er werd aan zijn deur geklopt. Voor het eerst sinds hij hier woonde. Een meisje keek naar binnen toen hij schor „ja” geroepen had. Ze nam vlug de kale muur op: bad, bureau, kast, krukje en de bruin geworden fuchsia.

„Dag Buurman”, zei ze dan, „mak ik je fluitketel even lenen?”

De jongen had zich omgedraaid. Hij stond met zijn rug naar het raam, naar het donker.

„Natuurlijk”, zei hij. Toen het meisje terug kwam om de ketel te brengen, had ze een plaat bij zich. Voor hem. Om aan de muur te hangen, die zo kaal was.

Ze raakten aan de praat en bléven praten. De jongen maakte oploskoffie in plastic-bekers. Laat namen ze afscheid. De volgende morgen om half tien zou het meisje in de hal op hem wachten...

H. E. S. W.

KERKNIEUWS

ADRESSEN

Loosdrecht — Brieven enz. zenden aan G. v. d. Veen, Oud Loosdrechtsedijk 143, Oud-Loosdrecht. Tel. 02158-3894.

Zeist — Scriba: H. P. Til, K. J. C. Beckmanlaan 2, Zeist, tel. 03404-11337.

Romeinen 8 : 1-17

Heden nam de HEERE tot Zich, na een geduldig gedragen ziekte, onze lieve man, vader, grootvader, broer en zwager

Adrianus Hendrik Korving,

op de leeftijd van 65 jaar.

Scheveningen:

E. Korving-Pronk

Ermelo:

P. H. Korving

Hoogeveen:

H. A. Korving

M. C. Korving-van de Wetering

Scheveningen:

P. W. Korving

en verdere familie

Scheveningen, 3 oktober 1972

Gondelstraat 53

Condoléancebezoek van 2-4 en 7-9 uur.

Geen bloemen.

De teraardebestelling zal plaatshebben vrijdag 6 oktober te 1 uur op de Alg. Begraafplaats aan de Kerkhoflaan.

Vertrek van Gondelstraat 53 te 12.30 uur.

Op de dag des Heeren heeft Onze Vader tot zich genomen Zijn kind, broeder

D. van Nielen

oud 74 jaar.

Tot 1 augustus was hij penningmeester van B.I.Z.A. Met vreugde en trouw heeft hij dit werk verricht voor zijn Heer.

Wij danken onze God voor hetgeen Hij ons in deze broeder geschonken heeft.

De comm. van B.I.Z.A.

Leerdam, 24 september 1972

De HERE, die ons op 23 september blijdschap schonk in de geboorte van een dochter en zusje

Adriana Maria

heeft haar in zijn Goddelijke wijsheid na ruim twee dagen tot Zich genomen.

„Want voor u is de belofte en voor uw kinderen...”
Hand. 2 : 39

J. Stuij

G. J. Stuij-van der Vlies

Dirk Jan

Kees

Middenmeer, 26 september 1972
Breedstraat 16

BIJBELS DENKEN OVER ISRAËL EN DE KERK

door Mevr. E. W. Hiebendaal met onder meer

CHRISTUS DE HOOP DER WERELD

en

PASEN

— **OMERTELLEN** —

PINKSTEREN

Uitgave:

Comité tot verbreiding van de Waarheid der Schriften te Rotterdam.
Tel. (010) 285076. Rotterdam-3011

Prijs f 3,90 + 50 ct porto.

Drukkerij Steenbergen

BOEKWERKEN

PERIODIEKEN

HANDELSDRUKWERK

★

Slotlaan 220 - Zeist - Tel. 03404-12452

Te huur per 1 november

ruime woning

met tuin

omg. Kraggenburg N.O.P.

Tel. 05275-2362.

Redactieleden

Ds H. Amelink
Drs H. de Jong
D. W. L. Milo
Prof. C. Veenhof
Ds G. Visee
Drs H. E. S. Woldring

Adres van de Redactie

Ds H. Amelink,
Waal 5, Langerak, Z.H.
Tel. 0 1843 - 232

Geref. Persvereniging

„Opbouw”

secr.-penningmeester:
W. Kaper,
v. Lynden v. Sandenburglaan 16, Utrecht.
Tel. 030711450.
Giro 448367

Advertenties en druk

Drukkerij
„Steenbergen”,
Slotlaan 220, Zeist.
Tel. 0 3404 - 12452

Abonnementenadministratie

Rotterdamse Rijweg
174, Rotterdam-8

Abonnementsprijs:
f 20,— per jaar
(bij vooruitbetaling)